

Prof. zw. dr hab. Jelena Andruszczenko
Katedra Literatury Powszechnej
Wydział Sławistyki
Charkowski Narodowy Uniwersytet
Pedagogiczny imienia Grygorija Skoworody
Charków, 61002, ul. Ałczewskich 29,
+ 38 057 717 10 36
l_prorector@hnpu.edu.ua

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Neonily Pawluk

p.t.: *Ciało i transgresja cielesności w empirycznej twórczości Iwana Bunina*

Słuszność wyboru przez Pani mgr Neonilę Pawluk tego tematu doktoratu oraz jego aktualność nie budzi wątpliwości. Recenzowana praca wpisuje się w nurt głównych zagadnień badawczych szkoły naukowej Pani Prof. Marii Cymborskiej-Łebody. W jej ramach uwaga jest skoncentrowana przede wszystkim na poetyce dzieł literackich z przełomu XIX – XX st., a również – na kontekstu kulturalnym oraz filozoficznym ich powstania. Wybitne wyniki tej działalności badawczej są dobre znane wśród wspólnoty akademickiej.

Praca doktorska Pani mgr Pawluk sprawia przyjemne wrażenie. Po określeniu głównych aspektów badania autorka zdecydowanie i delikatnie przeanalizowała wybrane przez niej dzieła Iwana Bunina, sprzyjając w taki sposób dalszemu postępowi w studiowaniu tego ważnego zagadnienia naukowego. W trakcie przygotowania pracy doktorskiej Pani mgr Pawluk opracowała szereg rękopisów tego rosyjskiego pisarza, które znajdują się w Rosji oraz Wielkiej Brytanii, a również – docelowo zademonstrowała treść pracy doktorskiej różnymi ilustracjami, które uzupełniają i pogłębiają autorskie spostrzeżenia nad utworami literackimi Iwana Bunina.

We *Wstępie* autorka słusznie zwraca uwagę na właściwy dla “wysokiej” literatury rosyjskiej nastroszony stosunek do cielesności (w szerokim rozumieniu tego słowa) i godny podziwu skutek naruszenia tego niejawnego zakazu w twórczości Iwana Bunina. Odzwierciedla się to nie tylko w «экспонировании телесного и прославлении телесного начала в художественном творчестве» (s. 7), ale również w tym, że pisarz zresztą ujawnia wartości duchowe. Mówiąc figuralnie, Iwan Bunin zmógł przybliżyć się do dążeń symbolistów, to znaczy – przez eksponowanie ciała przewidzieć «прославленную плоть», zademonstrować zgubny sens bezduchowości oraz piękno fizyczne uduchowienia, przemieniającego ciało.

Analiza *Stopnia badania tematu*, zaproponowana przez doktorantkę (ss. 9-16), jest zrobiona fachowo i dokładnie: Pani mgr Pawluk odwołuje się do najbardziej gruntownych prac swoich poprzedników, dotyczących tematu jej pracy doktorskiej. *Przedmiot, cel i metodologia* badania (ss. 17-20), a również jego struktura (ss. 21-25) są opisane i przedstawione wyraźnie, jasno, przekonujące i wspólnie tworzą dokładne pojęcie o podejściach, z których korzystała Pani mgr Pawluk w trakcie zrealizowania celu swojej pracy doktorskiej (s. 18).

Rozdział pierwszy dysertacji „Я всю тебя чувствую – душу и тело”: *введение в бунинскую концептуализацию тела* (ss. 26-68) zawiera 4 podrozdziały. W nich konsekwentnie ujawnia się filozoficzne pojęcie problematyki ciała na przykładzie utworów Iwana Bunina. Autorka gruntownie analizuje opowiadania tego pisarza, a mianowicie – *В Париже, Чистый понедельник, Маска*. W trakcie analizy Pani mgr Pawluk ujawnia w nich te właściwości, które wcześniej zostali nie uwzględnione w literaturze naukowej. A mianowicie, autor pokazuje związek między uczuciem, przeżywanym bohaterem tego utworu, i mową jego ciała: „Бунин, как мастер “внешнего опыта”, - zauważa doktorantka, - прямо не называет чувства героев, он словно их вкладывает в “телесное”: в визуальное изображение самого тела, жестов, мимики” (s. 50). Autorka dysertacji doktorskiej również czyni dokładną obserwację, kiedy słusznie interpretuje, na przykład, gest bohaterki opowiadania *В Париже* po pogrzebu, która „przycisnęła szynel” Nikołaja (s. 52). To jest owocny w literaturze i nawet w kinie efektowny gest człowieka, który utracił kochanego i próbuje poczuć zapach utraconego człowieka.

Analiza opowiadania *Чистый понедельник* zaczyna się ze studiowania historii tego utworu: doktorantka analizuje autorskie notatki tak na *rękopisie* samego dzieła, jak również w *Rosyjskim kalendarzu*, które zaświadczyają pragnienie Iwana Bunina dokładnie odtworzyć przebieg wydarzeń na podstawie źródeł. Pani mgr Pawluk dopełnia tę analizę fotografiami *Rosyjskiego kalendarza z Rosyjskiego Archiwum* Uniwersytetu w Leedsie (w Wielkiej Brytanii), wskazuje na semantykę znaczących szczegółów, porównując ich z praktyką nabożeństwa prawosławnego i problematyką *Powieści o Pietrze i Fewronii*. W tym podrozdziale proponuje się ujęcie dynamiki rozwoju uczuć od pożądliwości do oświeclenia duchownego: od opisu „indyjskiej” piękności wyglądu zewnętrznego (s. 54) do szczegóły znaczącej - ręki, trzymającej świecę jako „sakralny, duchowny początek” (s. 62). Słusznymi można uważać spostrzeżenia doktorantki nad różnymi stanami bohaterki w opowiadaniu *Маска*, gdzie uwidacznia się „разрыв” телесного облика человека (женщины) с его (ее) внутренним миром, с личностным я” (s. 68) jako świadectwo braku harmonii wewnętrznej. Więc, każdy podrozdział tego rozdziału zawiera własną dominantę, odzwierciedlająca różnorodność ujęcia

pisarza o cielesności kobiety, o związku między stanem duszy i przejawami ciała, o niewerbalnych sygnałach, które pisarz odnajduje w przyrodzonej cielesności, podporządkowanej świadomości lub wychodzącej spod jej kontroli.

Drugi rozdział *Женщина – телесность – язык любви в рассказах Бунина* zawiera 4 podrozdziały. Pani mgr Pawluk strukturuje przeanalizowany materiał według cech kobiecości i idealnego obrazu kobiety, istniejącego w podświadomości mężczyźni – Animy (s. 22).

Cechą wybitną tego rozdziału jest jego duży potencjał intermedialny i przekonywające paralele typologiczne, na które wskazuje Pani mgr Pawluk. Na przykład, w jednym z najlepszych podrozdziałów pracy doktorskiej (2.2. *Проза подобна живописи... Иван Бунин и Пьер Огюст Ренуар – параллели и аналогии*) dar "malowniczej wizji świata" (s. 86), właściwy dla Iwana Bunina, staje się punktem odniesienia w procesie porównywania osobliwości zobrazowania kobiety w opowiadaniach tego pisarza z malowidłami Renoira. Doktorantka unika prostego utożsamiania bunińskich opisów i malowniczych obrazów, chociaż nadane przez nią ilustracje dość często pobudzają do tego. Ciężko nie przyznać, że w opowiadaniach Iwana Bunina jakby ożywiają się konkretne portrety Renoira. Ale Pani mgr Pawluk absolutnie słusznie o tym nic nie mówi. Ona pisze: "tematyczne podobieństwo", "podobne podejścia" (s. 93), "elementy opisu, które koresponduje się z malowidłem Renoira"(c. 96), "podobne motywy"(c. 99), "potwierdzenie odpowiedniości między literaturą i malarstwem" (c. 100) itd. W takim przypadku powszechnie wiadome opowiadania *Легкое дыхание, Галина Ганская, Натали, Генрих, Визитные карточки* nabywają dodatkową semantykę, okazują się w głębszym kontekście kulturalnym. W tym pododdziale są niemało nowacji badawczych (zob. ss. 106, 110, 113, 116, 119-120 itd.). Autorka dysertacji nie tylko potwierdza swoją dobrą kwalifikację filologiczną, lecz jednocześnie ujawnia się jako samodzielny interpretator oraz badacz literatury i malarstwa.

Ostatni, trzeci, rozdział dysertacji *Пространство – Время – Трансгрессия телесности* – zawiera trzy podrozdziały, połączone między sobą wspólnymi aspektami, które autorka wypukla: przestrzeń, czas, pamięć, transgresja. Gruntując się na pojęciach o *Ja i Ty* oraz *Ja i Inny*, Pani mgr Pawluk łatwo wędruje w licznych sensach, obecnych w opowiadaniach Iwana Bunina *Ривьера, Поздний час*, a potem – formułuje szerokie uogólnienia, dotyczące transgresji cielesności w *Семных алеях*.

Naukowcy nie bardzo często zwracają swoją uwagę na opowiadania *Ривьера* i *Поздний час*. Dlatego opracowanie tych utworów przez doktorantkę moim zdaniem jest bardzo dobrym pomysłem. Między innymi, Pani Mgr Pawluk zastanawia się o przyczynach zmiany tytułu opowiadania *Ривьера* i o jego semantyce, koreluje jej z poetyką utworu, akcentuje na

niezwykłym dotąd dla Iwana Bunina szkieletowym sposobie opisu, a również – analizuje zdanie samego autora-opowiadacza. Taka mikroanaliza, będąc przeprowadzona skrupulatnie i rzetelnie, pozwala zademonstrować, że ten nie bardzo rozległy tekst zawiera głębokie sensy, przydzielone jemu pisarzem.

W trakcie analizy opowiadania *Поздний час* doktorantka przedstawia inny aspekt literackiego mistrzostwa Iwana Бунина – artystyczne przekształcenie czasu i przestrzeni (s. 134-140). Moim zdaniem, przekonywającym jest wniosek Pani mgr Pawluk o tym, że „память – это не только телесная сущность, но также духовная. Значит, сам процесс воспоминания героя о любви и связанном с ней опытом, является актом его человеческой души. <...> соприкасаясь с близким сердцу местам протагонист рассказа не только чувствовал себя таким, как прежде, но также словно воскресил часть своего забытого Я (по определению Блаженного Августина)” (s. 144).

W *Zakończeniu*, napisanym jasno i logicznie, są podsumowane główne rezultaty badania. Chcę zwrócić uwagę na wysoki poziom uogólniań Pani mgr Pawluk i wyrazność referowania wyciągniętych przez nią wyników. Autorka pracy doktorskiej zaczyna od ogólnego, konstatując "metafizyczny sens" cielesności w utworach Iwana Bunina (s. 145). A potem przechodzi do poszczególnego, przeliczając ujawnione przez nią motywy i ich semantykę, a również – określając ukryte znaczenie obrazów personaży i sens głównych kategorii, przestudiowanych przez nią.

Podsumowując, chcę zauważyć, że moim zdaniem Pani mgr Pawluk dokonała całościowego badania *tematu* swojej pracy doktorskiej, co zaświadcza *aktualność i naukową nowość* tej dysertacji. Struktura pracy została spowodowana logiką osiągnięcia jej *celu, narzędzie metodologiczne* adekwatne z punktu widzenia zrealizowania zamierzonych *zadań*, a w *Zakończeniu* są wyeksponowane główne wyniki badania. *Publikacje* (s. 24) i teksty *referatów* autorki na naukowych konferencjach całkiem odbijają główne *aspekty* i *wyniki* przeprowadzonego badania.

Pytania, które należy przedyskutować.

1. Wnioski, wyciągane w pracy doktorskiej Pani mgr Pawluk, moim zdaniem oczywiście aktualizują problem korelacji między twórczością Iwana Bunina i rosyjskim modernizmem. Warto przypomnieć, że w literaturoznawstwie i w uniwersyteckich programach z rusycystyki twórczość tego pisarza jest studiowana w ramach rosyjskiego realizmu. Jednak fachowcy stwierdzają, że tego pisarza można uważać za "utajonego" modernistę: zresztą nie

ulega wątpliwości, że na niego wpłynęła estetyka modernistyczna. Jak właśnie ten problem rozwiązuje autorka dysertacji, uwzględniając otrzymane przez nią rezultaty?

2. Kończąc swoje porównanie sposobu przedstawienia żeńskiego ciała w utworach Iwana Bunina i Renoira, Pani mgr Pawluk wnioskuje, że w obydwójce przypadkach wspólną cechą twórczości była zdolność „живописать телесную женскую красоту, выражать чувство очарования и упоение ею” (s. 101). Jednak Renoir jest impresjonistą, a więc – trzeba korzystać ze specyficznego paradygmatu w trakcie interpretacji jego malarstwa. Czy możemy mówić o wpływie impresjonizmu na twórczość Iwana Bunina? Jeśli tak, to w czym właśnie ono przejawia się? Takie pytanie w przypadku wielkiego poprzednika Iwana Bunina, Antona Czechowa, już zostało rozwiązane w szeregu prac naukowych.

3. W ramach kultury Srebrnego stulecia wielkiego znaczenia nabywa doktryna Apostoła Pawła co do podziału istoty ludzkiej na trzy składniki, a mianowicie – na cielesny, duchowny i duchowy. Dlaczego autorka pracy doktorskiej odwołuje się do Listów Apostoła Pawła do Galatów i do Rzymian (s. 35), lecz ignoruje 1 List do Koryntian (15, 40-44), w którym właśnie chodzi o tę ideę? Przecież sprawa polega nie tylko na tym, że istnieje dychotomiczne lub trychotomiczne pojęcie o istocie człowieka. Chodzi również o praktyce kulturalnej recepcji przełomu XIX – XX st., w ramach której głównego znaczenia nabywają właśnie wiersze 40 - 44 1 Listu Apostoła Pawła do Koryntian. O tym między innymi świadczy odwołanie samej doktorantki do zaproponowanej przez Nikołaja Berdiajewa definicji osobowości jako istoty "cielesnie-duchowie-duchownej" (s. 71). W Zakonczeniu do pracy doktorskiej ona stwierdza: „в центре произведений писателя находится человек, понимаемый как личность „телесно-душевно-духовная” (s. 145).

4. Na s. 35 autorka dysertacji akcentuje, że „часто не совсем верная интерпретация учения св. Павла приводит к ошибочной негативной оценке его взгляда на вопрос о природе человека и о предназначении тела”. Krytycy biblijni, teolodzy, teozofy, filozofowie i oczywiście – literaturoznawcy wątpią w zdolności ludzi zrozumieć prawdziwy sens Słowa Bożego, przekazanego przez jego uczniów, jak również – treści uczenia Apostołów. W jaki sposób autorka dysertacji rozróżnia "wierną" i "niewierną" interpretacji? Z którego kryterium tu można korzystać? Być może, warto raczej mówić o praktyce interpretacji, a nie o ich wierności.

5. W podrozdziale 1.1. *Творчество Ивана Бунина и проблема тела в философской мысли* są analizowane wyłącznie Platon i biblijna antropologia. Natomiast autorka nie zwraca uwagi na pojęcie o ciele, istniejące w okresie średniowiecza, Renesansu, w estetyce

Klasycyzmu lub Romantyzmu. Podrozdział 1.2 zaczyna się już z analizy idei Władimira Sołowiowa. Co spowodowało właśnie taki wybór tradycji filozoficznej w podrozdziale 1.1.?

6. Dlaczego w treści do pracy numeracja podrozdziałów (1; 2; 3 itd) różni się od numeracji w tekstu dysertacji (1.1.; 1.2. itd)

Uwagi:

1. Rezygnując z zasady chronologicznej przeglądu prac w *Stopniu badania problemu*, autorka dysertacji okazuje się w skomplikowanej sytuacji: po analizie osiągnięć współczesnych naukowców ona niespodziewanie odwołuje się do Iwana Iljina. Według Pani mgr Pawluk, jego "podejście", zaproponowane jeszcze w r. 1959, "повлияло на его общую оценку творчества Бунина" i zostało obalone w najnowszych badaniach (s. 15), o czym już mówiono na początku. Moim zdaniem, walka ideowa wokół twórczości Iwana Bunina, o której również chodzi w *podrozdziale 1.1.* (s. 30-31) nie polegała wyłącznie na tym, że, według doktorantki, "Бунин имел как и своих сторонников, так и противников" (s. 31). Sprawa polegała na tym, że w ich ocenach są utajone inne, tradycyjne pojęcia o formach i funkcji cielesności w literaturze. W jakości kontekstu autorka korzysta z opowiadania Nikołaja Leskowa (s. 31-33). Natomiast na utwory oponentów Iwana Bunina (na przykład – Iwana Szmielowa) doktorantka nie zwraca żadnej uwagi. A to właśnie odwołanie do nich mogłoby wyjaśnić zaprezentowaną przez Szmielowa nieprzychylną wizję obrazu ciała w utworach Bunina nie stosunkiem osobistym, ale preferencjami estetycznymi.

2. Pani mgr Pawluk w tytule tematu i w tekście dysertacji określa twórczość Iwana Bunina na wychodźstwie jako "эмиграционное". Jeśli odwołać się do słownika, to takie słowo ma prawo do istnienia: "эмиграционное" – to pochodne od "эмиграции", na przykład, "эмиграционное движение". Jednak w praktyce pisemnego i ustnego naukowego języka rosyjskiego zostało zaakceptowane inne słowo - "эмигрантское", które się pochodnym od słowa "эмигрант". Zazwyczaj w pracach dotyczących literatury wychodźstwa, które napisane w języku rosyjskim, używa się połączenie słów "эмигрантское творчество". Oczywiście ta uwaga dotyczy raczej uzusa, a nie normy, jest spowodowana przede wszystkim preferencjami smaku, a więc – nie jest zasadniczą.

3. Moim zdaniem w opisie metodologii trzeba byłoby wspomnieć również podejście intermedialne do studiowania dzieła literackiego. Przecież jego owocny potencjał świetnie są zademonstrowany w dysertacji.

Uwagi dotyczące kwestii technicznych:

1. W pracy doktorskiej są wiele błędów stylistycznych („Делая заказ, его глаза опять...”, s. 48, „...снимает угловую квартиру на пятом этаже только по поводу прекрасного на Москву...”, s. 54, „увидев любимую в объятия другого, его чувства к ней вновь вспыхивают”, s. 122 itd.), niedokładności syntaksycznych (ss. 14, 18, 20, 27, 34, 37, 42, 46 itd.) oraz technicznych (błędy drukarskie: strona tytułowa, ss. 14, 47, 19, 27, 45, 47, 104 itd.; niedokładne cytowanie: ss. 49, 72 itd.).

2. Prawdopodobnie w trakcie dopracowania tekstu do niego został dodany fragment artykułu z koniecznym dla niego anturazem (zob. s. 67, ostatni akapit).

Uwagi powyższe nie zmieniają pozytywnej w sumie oceny rozprawy. Moim zdaniem, wnosi ona nowy wkład do badań nad podjętym przez doktorantkę tematem.

W związku z powyższym stwierdzam, że rozprawa niniejsza może być dopuszczona do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. zw. dr hab. Jelena Andruszczenko

